

СОЦИАЛНИ ФУНКЦИИ НА РЕЛИГИОЗНОТО ОБРАЗОВАНИЕ (КОНТЕНТ-АНАЛИЗ НА УЧЕБНИЦИТЕ ПО РЕЛИГИЯ, ПРАВОСЛАВИЕ И ИСЛЯМ)

Мирела Ключукова

Резюме: Статията маркира ролята на религиозното образование за изграждане на отношение и поведение към самия себе си, към родителите, братята и сестрите, цялото семейство, заобикалящите ги хора, приятелите, роднините, религиозната общност, народа и държавата, в която живеят. Социалните проекции на религиозното образование могат да бъдат разкрити чрез изясняване на социалната роля на религията, изразяваща се във функции, свързани с нейната същност, които представляват методи, посока и ниво на влияние върху обществото, негови елементи и отделната личност. Изследването се базира на контент-анализ на учебниците по религия, православие и ислям за трети клас в българското държавно училище.

Ключови думи: религиозно образование, социална роля на религията, социални проекции, контент-анализ

SOCIAL FUNCTIONS OF THE TEACHING OF RELIGION (CONTENT ANALYSIS OF TEXTBOOKS ON RELIGION, ORTHODOXY AND ISLAM)

Mirela Kyuchukova

Abstract: The article emphasizes the role of religious education in the formation of attitudes and behavior towards oneself, parents, siblings, the whole family, the people in their surroundings, friends, relatives, the religious community, the people and the country in which one lives. Social religious education projections could be revealed by clarifying the religion's social role, expressed in functions related to its essence, which represent methods, direction and influence level on society, its elements and the individual. The research is based on a content analysis of the textbooks on Religion Orthodoxy and Islam for the third grade in the Bulgarian public school.

Keywords: religious education, social role of religion, content analysis

Настоящият текст е мотивиран от нестихващата дискусия „за“ и „против“ изучаването на религия в българското държавно училище. Всяка стъпка в посока легитимация на предмета религия е съпроводена с редица коментари, изказвания и мнения в общественото пространство и социалните мрежи. Полярността на твърденията – от пълно отричане съгласно дефиницията за „светско“ училище до представата за „вероучение“ от религиозните хора, всъщност разкрива многоликостта на съвременното българско общество и липсата на единна балансирана позиция по въпроса. Както по други обществени теми (политика, икономика, социални проблеми, спорт), така и по темата религия се говори емоционално и повърхностно, което се пренася и върху разбиранията за религиозното образование. За изясняване на неговата роля в държавното училище са нужни сериозни научни изследвания на влиянието му върху отделната личност и обществото, проучване на опита и традициите на държавите, в които се преподава предметът, и проследяване на тенденциите в неговото развитие.

Религията е част от учебната програма на почти всички европейски държави с малки изключения (Франция) и се преподава основно в две форми: конфесионална (според традиционните за държавата вероизповедания) и неконфесионална (религиознание). В държавното училище предметът е възможен като задължителен или свободнoизбираем от децата и родителите им (Кожухаров, 2001). Специфична е ситуацията в бившите социалистически страни (България, Румъния, Сърбия и др.), където предметът е премахнат от атеистичния режим и след падането му и религиозното образование прави опити да се завърне в образователната система с различна успеваемост. В Румъния процесът е повече от успешен – данните показват, че за 2023 г. 78% от учениците (2,1 млн. ученици) изучават предмета (Newsweek Romania, 2023). В Сърбия ситуацията е подобна – религия се изучава в конфесионална, свободнoизбираема форма и за 2021 г. предмета са избрали 450 000 ученици, като преподават 2000 учители (Munitlak, Stojanović, 2022).

В България съгласно настоящата законова уредба (Закона за училищното и предучилищното образование) изучаването на предмета религия е допустимо в образователната система под формата на факултативно избираем час за учениците от 1. до 12. клас в конфесионалните форми – религия (християнство-православие), религия (ислям) и религия (неконфесионално обучение) (Министерство на образованието и науката, 2023). Това е възможно след приемането на съответните учебни програми през 2018 г., когато се осъществява и „компромисното решение: конфесионалното обучение по религия да се съчетае с неконфесионалното“ (Назърска, Шапкалова, 2021).

През 2020 г. са разработени, атестирани и съответно одобрени учебници за 1-12 клас и за трите съществуващи форми на предмета у нас. Автори на учебниците по религия (християнство-православие) са три

екипа: на Светия Синод на Българската православна църква – Българска патриаршия (БПЦ – БП); на издателство „Витезда“ и на издателство „Просвета“. Учебниците по религия (ислям) са разработени от Висшия ислямски институт, а тези за неконфесионалната форма – от Фондация „Библейска лига – България“.

От изнесените в медиите данни разбираме, че през 2023 г. едва 1% от всички ученици в страната изучават предмета Религия в държавното училище. От тях религия (християнство-православие) са избрали 8878 ученици, а религия (ислям) – 170. В неконфесионалната форма са се записали 52 деца (Двери, 2023). Разпределението по области според същия източник е следното: най-много деца изучават религия (християнство-православие) в Благоевградска област (3028), следвани от Русенска област (1103), Варненска (915), Пловдивска (901) и други населени места.

Най-много деца изучават религия (ислям) в Пазарджишка област (1131), а в Благоевградска те са 507 (Двери, 2023). Авторите на статията отбелязват, че данните показват известен спад в сравнение с тези от преди пандемията на Ковид-19, свързани със затруднения в учебния процес, компетентностите на учителите, спецификата на предмета.

Независимо от малкия процент ученици, които изучават религия в българското държавно училище, учебният процес и учебниците дават възможност да се изследва религиозното образование и да се проследят новите тенденции в него. Една от посоките на изследване в контекст на развитието на съвременната педагогическа наука в сферата на социалната педагогика е проучване на социалната роля на религиозното образование.

Цел на настоящето емпирично изследване е установяване на социалните проекции на религиозното образование в българското държавно училище чрез анализиране на съдържанието на учебниците за трети клас на двете конфесионални форми – Религия (християнство-православие) и Религия (ислям). Допускането ни е свързано с факта, че както религията има определени социални функции, свързани с нейната същност и оказващи влияние върху отделната личност и обществото, така и религиозното образование способства за изграждане на поведение и отношение на ученика към себе си, към семейството, приятелите и роднините, религиозната общност, народа и държавата, в която живее.

За целите на настоящето изследване анализираме учебниците за трети клас „Религия (християнство - православие)“ и „Религия (ислям)“, които се изучават в българското държавно училище. Избраната методика използва контент-анализ като подходящ метод за количествен и качествен анализ на „скрито“ съдържание в текстови масиви. Той ни позволява да анализираме въплътените в учебното съдържание по-дълбоки идеи и концепции на религиозното образование за изясняване на неговите социални проекции.

По въпросите на религиозното образование в България пишат редица изследователи: Андонов (Андонов, 2005); Василева (Василева, 2009); Кожухаров (Кожухаров, 2001), Лекгостун (Лекгостун, 2019), Назърска и Шапкалова (Назърска, Шапкалова, 2021), Сапунджиева (Сапунджиева, 2011), Нушев (Нушев, 2020) и други, които обръщат внимание на нравствено-етичните постановки и законовата уредба на предмета, а Ключукова (Ключукова, 2020) акцентира на неговата светогледна функция. Относно разкриване на социалните функции на религиозното образование работят и учените: Рахматуллина и Бигнова (Рахматуллина, Бигнова, 2013); Акишева (Акишева, 2020), а връзката със социализацията на децата уточняват Вермер (Vermeer, 2010), Афдал (Afdal, 2011) и др.

За разкриване на социалните проекции на религиозното образование ще се основаваме на дефинициите за социалната роля на религията, която се „изразява във функции, свързани с нейната същност, представляващи методи, посока и ниво на влияние върху обществото, негови елементи и отделната личност“ (Spektrov & Shtanko, 2022: 250-251). Рахматуллина и Бигнова дават определения за функциите на религията, базирайки се на класификацията на Мудрик и Склярова (Рахматуллина, Бигнова, 2013), като предлагат многообхватна и обширна подредба.

В настоящето изследване използваме опростена схема, съотнесена към религиозното образование в училище. Интерес за нас представляват следните социални функции на религията:

- сакрално-мистична;
- възпитателна и регулативна;
- комуникативна функция и общностно формираща;
- културо и светогледо формираща;
- милосърдна;
- компенсаторна (утешителна) и ресоциализираща (Ковачка и кол., 2022).

Съотнесени към религиозното образование, социалните функции на религията очертават съответните проекции, предмет на настоящето изследване.

САКРАЛНО-МИСТИЧНА ФУНКЦИЯ НА РЕЛИГИЯТА

Тази социална функция е от най-съществените и се свързва с онтологичната способност на религията да осъществи „среща на човека със свещеното“ (пак там: 114). Тя се разкрива в търсене на смисъла за собствения живот, ролята на човека в социума, разкриване на възможността за общуване с Бог и създаване на лична връзка с Него.

Религиозното образование естествено има основна задача да осъществи среща на децата със „сакралното“, преодолявайки материализма. Религията в училище дава знания за Бога и начина на общуване с него

съобразно религиозната догматика. Предметът трябва точно и ясно да преподава съответните истини на вярата, които децата да усвояват и да придобиват собствен религиозен опит.

ВЪЗПИТАТЕЛНА И РЕГУЛАТИВНА ФУНКЦИЯ

Възпитателната функция на религията кореспондира с усвояването на религиозните правила и норми на поведение, които формират морала и етиката и произтичат от догматиката на съответното вероизповедание.

Тя започва в семейството и продължава в системата на предучилищното и училищното образование. Религиозното образование осъществява тази функция чрез изграждане у децата на определено отношение и поведение към себе си и към останалите хора. Способства за предаване на ценности и религиозен опит, но и за формиране на религиозна идентичност, съотнасяща към определена религиозна традиция.

ОБЩНОСТНО ФОРМИРАЩАТА И КОМУНИКАТИВНА ФУНКЦИЯ

Общностно формиращата функция на религията се изразява чрез посланието за създаване и укрепване на семейната, религиозната и местната общност. Това е особено нужно в съвременния свят, в който се наблюдава разпад на „малките“ общности, като човекът става все по-безличен в глобалистичното море. Религиозното образование е носител на посланието за общостен живот и е предизвикано да осъществи това в класната стая, която се явява учебната единица, предшестваща реалния живот. Децата, изучаващи религия, осъзнават ролята на „другия“ човек за съвместния живот и общото добруване.

Религията съдържа символен език, комуникационен код, чрез който се определят границите на собствената идентичност и се осигурява диалектичната връзка с околната среда (пак там: 122). Религиозното образование способства за усвояването му като средство за общуване както в религиозната общност, така и с религиозно различните в обществото. Специално място в програмата по религия заемат тематичните единици, свързани с общуването в семейството, общността и обществото. Усвояването на комуникационната компетентност корелира с личното развитие и израстване и с развитие на естествените процеси на общуване между хората.

КУЛТУРО ФОРМИРАЩА ФУНКЦИЯ

Счита се, че културата е „носител на основни религиозни вярвания и идеи, които имат своето духовно и материално измерение“ (Попмаринов 2016). Терминът се свързва и възниква върху представата за „култ“ като специфична за религиозното познание. Религиозното образование в светското училище съгласно образователните правила няма за цел да

въвежда учениците в пряко участие в култа на изучаваната религия, а да дава знания и обяснения за него. От друга страна, културата на определен народ се формира с течение на много години и религията неминуемо оказва влияние, като предмет на изучаване са редица културни образци, свързани с изкуството и литературата.

СВЕТОГЛЕДО ФОРМИРАЩА ФУНКЦИЯ

Изразява се във формиране на собствена лична картина за света, в която според съвременните проучвания особено важна роля имат религиите като общи рамки. През периода на ученическата възраст особено активно се изграждат мирогледни представи от различни общи рамки, свързани както с научните познания за света, така и с елементи от ежедневието. Ролята на религиозното образование е да предостави на децата поглед към свръхестествените явления и да ги подпомогне в изграждането на собствена автентична позиция в плуралистичния свят (Ключукова, 2020).

КОМПЕНСАТОРНА И РЕСОЦИАЛИЗИРАЩА ФУНКЦИЯ

Към социалната роля на религията се отнася и нейната ресоциализираща функция, която е свързана с възможността човекът да се поправи и да се върне отново към определени социални модели. Ролята на религиозното образование се изпълнява чрез изграждане на съзнание за осъзнаване на проблема (греха), съжаление за него (покаяние) и желание за поправяне (изправление). Религиозното образование е носител на идеята за възможното възстановяване на връзката между човека и Бога чрез осъзнаване и промяна. Изгражда се отношение към „падналия човек“ и нуждата от проява на състрадание и емпатия.

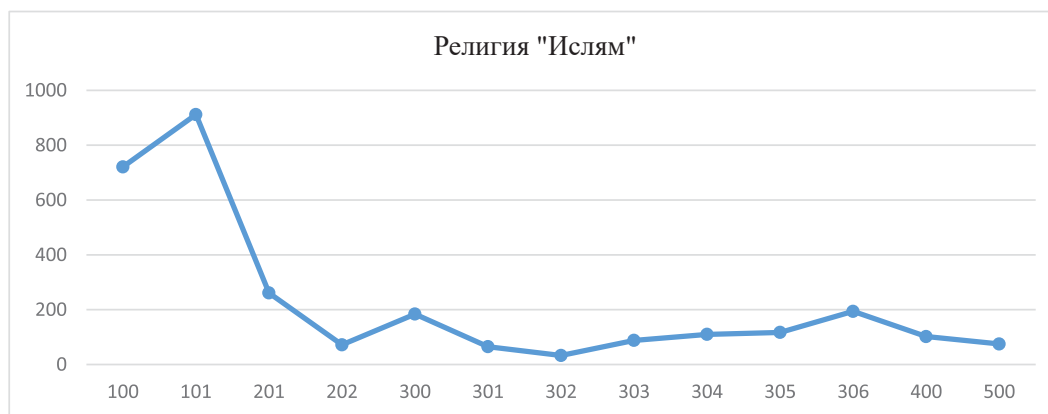
Изясняването на социалната роля на религията и в частност на религиозното образование ни дава основание да проведем проучване в търсене на социалните проекции в часовете по религия (християнство-православие) и религия (ислям) в държавното училище. Ще анализираме учебниците по религия за трети клас в двете конфесионални форми, разработени от екипи, сформирани от двете вероизповедания – на Светия Синод на Българската православна църква и на Висшия ислямски институт.

Чрез контент-анализа предварително определихме за категории на анализ съответните функции на религията и съответните подкатегории, съотнесени към тях (табл.1). Създадохме кодировъчна матрица (Бижков 2007: 454), която съдържа думи, съотнесени към отделните категории и които бяха определени в изследването посредством специализиран софтуер за контент-анализ. Единиците за анализ са отделните уроци в учебниците, като те са източник на думите от различните подкатегории.

Таблица 1. Категории и подкатегории

Категория	Подкатегория	Код	Религия (ислям)	Религия (християнство-православие)
Сакрално-мистична функция	теологични	100	721	1313
	Категории, свързани с култа	101	912	316
Регулативна функция	религиозни ценности и норми	201	261	354
	изисквания и правила на поведение	202	72	315
Комуникативна функция и общностно-формираща функция	семейство	300	184	165
	деца	301	65	49
	близки и приятели	302	33	47
	училищната общност	303	88	281
	религиозната общност	304	110	104
	родина, държава	305	117	186
	всички хора	306	194	392
Милосърдна функция	милосърдие	400	102	687
	духовен мир, спокойствие	500	75	92
	Общо думи		2934	4301

Събраните данни са представени графично на фиг. 1 за религия (ислям) и фиг. 2 – за религия (християнство-православие).

Фиг. 1. Честотно разпределение на концептуалните единици в учебника за трети клас по религия (ислям)

Фиг. 2. Честотно разпределение на концептуалните единици в учебника за трети клас по религия (християнство-православие)

Получените резултати от контент-анализа на двата учебника за трети клас „Религия (ислям)“ и „Религия (християнство-православие)“ показваха наличие на всички търсени категории, отразяващи социалната роля на религията. Очаквано, предвид конфесионалния характер на учебния предмет, най-висок е дялът на категорията „сакрално-мистична функция“ в подкатегиите с код 100 (теологични) и код 101 (свързани с култа). В учебника „Религия (ислям)“ те имат съответно стойности 721 и 912 брой думи, описващи категорията. За „Религия (християнство-православие)“ са съответно 1313 и 316 брой думи.

Впечатление прави разликата по отношение на категориите, свързани с култа, които са почти три пъти повече в първия учебник, докато теологичните категории, обясняващи богословски понятия, са повече във втория учебник. Особено силно са застъпени са думи, свързани с Бог, Света Богородица, светите мъже и жени в учебника „Религия (православие)“ като примери, образци на „живот по Бога“.

Интересно за нашето изследване са следващите подкатегории - религиозни ценности и норми (код 201) и изисквания и правила на поведение (код 202). Те са в съотношение: 261 думи за учебника „Религия (ислям)“ и 354 думи за „Религия (християнство-православие)“ за първата категория, показващо лек превес на втория учебник. Анализирайки тези данни, можем да отбележим, че очаквано религията и в двете конфесионални форми се базира на морала и етиката, характерни за съответното вероизповедание и заложените в него ценности. Сред тях за „Религия (ислям)“ са: истина; вяра; добро; обич; чистота; искреност; почит; поздрав; благодарност; богатство; знание. В същия контекст за „Религия (християнство-православие)“ за отбелязване са: вяра; любов; добро; радост; истина; мъдрост; справедливост; обич; надежда; благодарност; правда; уважение; търпение и др.

Втората категория е представена съответно от 72 думи в първия учебник към 315 думи във втория. „Религия (християнство-православие)“ си служи със значително по-голям обем на думите за описване правилата на поведение в социалната среда. За „Религия (ислям)“ те се основават на Корана и Сунната. Учениците трябва да усвоят изискванията за чистота, отношение към ближните и начин на живот съобразно вярата си.

В „Религия (християнство-православие)“ моралът и етиката се основават на Свещеното Писание (Библията) и Свещеното Предание (православната традиция). Очаква се децата да разбират и прилагат в постъпките си почит, прошка, благодарност, послушание, благоразумие, въздържание, смирение, дружелюбност.

Следващите категории са свързани с общностната и комуникативна функция. Подкатегориите са: семейство; деца; близки приятели; училищна общност; религиозна общност; родина (държава); всички хора. Резултатите за двата учебника са сходни, като в учебника „Религия (ислям)“ най-голям дял имат думите, определящи всички хора (свят, човечество) -194 думи, следвани от семейството (майка, баща, братя, сестри) – 184 думи. След тях се откроява родина (България, Европа) със 117 думи, религиозната общност (мюсюлмани, раби) със 110 думи, училищната общност (ученик, учител, училище) със 88 думи, „деца“ – с 65 думи, и най-малко се установява наличието на думи като „близки и приятели“ – 33. От получените данни можем да коментираме, че учебникът „Религия (ислям)“ има първостепенна задача да регламентира отношенията в семейството, религиозната общност и държавата. Ученикът е призван да намери своето място в общността и обществото.

В учебника „Религия (християнство-православие)“ най-застъпена е категорията всички хора (свят, човечество, хората) – 392 думи, следвана от училищната общност (училище, обучение, учебник, учител, ученик) с 281 думи, като са изключени думите, свързани със задачи в училище – чети, отговори, напиши, свържи и др. Последователно се откриват: родината – 186 думи; семейството – 165 думи; религиозната общност – 104 думи. Най-незначителен дял имат категориите, отнасящи се до детската общност – 49 думи, и тази на близките и приятелите – 47 думи. Резултатите са интересни и сходни с другия учебник по водещата позиция на държава (родина), но във втория учебник е водеща позицията на училищната общност.

Съгласно съвременните педагогически разбирания за поставяне на детето в центъра на образователния процес учебникът „Религия (християнство – православие)“ отделя централно място на училищната общност и мястото на детето в нея. Този извод се потвърждава и от иновативния подход в промяната на хода на урока и изпъстреното със задачи учебно съдържание. Минималните показатели за детската общност

и тази на приятелите и познатите са по-скоро препоръка към следващи учебници за включване на повече елементи от ежедневието на децата.

По отношение на социалната функция, свързана с милосърдието, и в двата учебника се срещат думи, описващи неговата същност и насърчаващи децата да помагат при различни социални проблеми. В учебника „Религия (ислям)“ се срещат думите: бедни; нуждаещи се; давам; помагам; грижа и дружи, с показател 102 единици. Подобни са и думите в учебника „Религия (християнство – православие)“: нуждаещи се; болни; бедни; гладни; глухи; помагам; споделям; грижа; застъпничество. Тази категория в този учебник е много по-детайлна и срещаните се думи са значително повече – 687 единици. Резултатът показва, че учебникът по християнство описва повече социални проблеми в общността, засегната от многомерни трудности, и цели да формира у децата емпатия и желание за помощ и състрадание.

Последната категория, изразяваща компенсаторната (утешителна) функция, е свързана с личното състояние на човека – усещането за радост, мир, спокойствие. Сходно е застъпено в двата учебника (75 и 92 позиции). Изразява се в помощта на религията за духовното здраве и разбирането за щастие.

Проведеното изследване на учебниците за трети клас на конфесионалните форми на предмета религия – съответно религия (ислям) и религия (християнство-православие), позволява да направим следните изводи:

1. Почти една пета от използваните в тях думи изразяват социалните проекции на религиозното образование – имат връзка с изграждане на отношение и поведение на ученика към самия себе си, семейството, религиозната и ученическата общност и цялото общество. За учебника „Религия (ислям)“ те са общо 2934 единици, или 17,89% спрямо общия брой думи, който е 16 404. В учебника „Религия (християнство-православие)“ общият брой думи, описващи социалните проекции, е 4301, или 21,23% от общо 20 168.
2. За предмета религия (ислям) най-силно представената категория е сакрално-мистичната функция, изразена чрез религиозния култ, следвана от регулативната функция в частта „религиозни ценности и норми“.
3. За предмета религия (християнство-православие) установихме, че водеща е също категорията сакрално-мистична функция, но доминиращият елемент са богословските концепции, а елементите на култа са минимизирани. Втората водеща категория е милосърдната функция на религията, която фиксира разбиране и отношение към страдащия и „паднал“ човек.
4. Специфично за християнския учебник е вниманието към училищната общност, като „учебна“ социална единица, в която децата се учат да моделират своята представа и роля в общността и обществото.

5. По отношение на семейството, приятелите, религиозната общност, гържавата и околния свят социалните функции и на двете конфесионални форми на религиозното обучение показват сходни позиции, като водеща е категорията, свързана с гържавата (родина, народ, отечество).

В заключение можем да потвърдим допуснатата хипотеза, че религиозното образование преподава социални модели на поведение, отношение и комуникация, произтичащи от връзката човек – Бог. От догматиката на съответната религия се определят моралните закони и етичните норми на поведение в социум. Те са застъпени в съвременните учебници по религия и са в основата на социалното възпитание, предаващо културата и духовния опит на поколенията. Изследването потвърждава мнението на Сапунджиева, че връзката училище–религия (религиозни институции) има значение за социалното възпитание, социализацията и ресоциализацията на децата и възрастните (Сапунджиева 2011).

Общностно формиращата функция на религията е особено изразена в религиозното образование, като способства за изграждане на отношения и реализирането на определени роли и взаимодействия в училищната общност, а впоследствие – в религиозната общност и обществото. От изключителна важност за личното развитие на детето и за активността му относно съвременните социални проблеми е милосърдната функция на религията, която е силно застъпена в обучението и кореспондира с компенсаторната и ресоциализираща функция, активизираща човека за по-добър и щастлив живот.

Анализираните учебници за трети клас „Религия (ислям) и „Религия (християнство–православие)“ показват сходство в разпределението на отделните подкатегории, свързани със социалните функции на религията, като се акцентира както върху сакрално–мистичната функция, така и върху общностно формиращата и милосърдната. Специфичните различия са в съответствие със социалната структура и функциониране на религиозните общности.

Изследването насочва внимание върху ползата от религиозното образование за изграждане на обществените връзки и взаимоотношения, основани на утвърдени в поколенията ценности и морално–етични правила на живот. В контекста на съвременните обществени промени, въпреки наличните процеси на секуларизация, индивидуализъм, плурализъм и мултикултурализъм, се наблюдава преоткриване на социалната роля на религията като гарант за мирно съществуване, основано на морални закони и нравствено–етични ценности. Българската наука е предизвикана да преосмисли термина „светско“ училище в различните контексти на използване, да анализира по–дълбоко отношенията му с религията в различните обхвати на политическото, образователно и социално поле.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Акишева, М. С. (2020). Социалните функции на религиозното образование в съвременното руско общество, *Успехи на хуманитарните науки*, 8, с. 108 – 112. [Akisheva, M. S. (2020). Sotsialnyte funktsii na religioznoto obrazovanie v sovremennoto rossiyskoto obshtestvo, *Uspehi na humanitarnyite nauki*, 8, s. 108 – 112]
- Андонов, Б. (2005). *Религиозното обучение в България в началото на третото хилядолетие*. София. ISBN: 954-8976-35-8. [Andonov, B. (2005). *Religioznoto obuchenie v Bulgaria v nachaloto na tretoto hilyadoletie*. Sofia. ISBN: 954-8976-35-8]
- Бижков, Г., Краевски, В. (2007). *Методология и методи на педагогическите изследвания*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. [Bizhkov, G., Kraevski, V. (2007). *Metodologia i metodi na pedagogicheskite izsledvania*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“]
- Василева, Е. (2009). *Духовно-нравствено израстване на малкия ученик*. София: Фарго. [Vasileva, E. (2009). *Duhovno-nravstveno izrastvane na malkia uchenik*. Sofia: Fargo]
- Двери (2023). В Благоевградска област най-много ученици изучават религия [видян 1 ноември 2023]. Достъпен от: <https://dveri.bg/component>. [Dveri (2023). V Blagoevgradska oblast nay-mnogo uchenitsi izuchavat religia. [vidyan 1 Noemvri 2023]. Dostapen ot: <https://dveri.bg/component>]
- Закон за училищното и предучилищно образование [видян 1 ноември 2023]. Достъпен от: <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2136641509>. [Zakon za uchilishtnoto i preduchilishtno obrazovanie [vidyan 1 Noemvri 2023]. Dostapen ot: <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2136641509>]
- Ковачка и кол. (2022). *Социалната педагогика в практически перспективи*. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, с. 19-139. ISBN 978-954-00-0334-4. [Kovachka i kol. (2022). *Sotsialnata pedagogika v prakticheski perspektivi*. Blagoevgrad: UI „Neofit Rilski“, s. 19-139, ISBN 978-954-00-0334-4]
- Кожухаров, В. (2001). *Православното образование в дидактическа светлина*. Велико Търново. [Kozhuharov, V. (2001). *Pravoslavnoto obrazovanie v didakticheska svetlina*. Veliko Tarnovo]
- Ключукова, М. (2020). Религиозният мироглед като част от общия мироглед на децата. *Лаборатория за наука*. Благоевград: ЮЗУ "Неофит Рилски". [Kyuchukova, M. (2020). *Religiozniyat mirogled kato chast ot obshtia mirogled na detsata*. Laboratoria za nauka. Blagoevgrad: YZU "Neofit Rilski"]
- Легкоступ, М. (2019). *Методически аспекти на обучението по религия*. В. Търново: Фабер. 292 с. ISBN: 978-954-400-824-6. [Legkostup, M. (2019). *Metodicheski aspekti na obuchenieto po religia*. V. Tarnovo: Faber. 292 s. ISBN: 978-954-400-824-6]
- Легкоступ, М., Ключукова, М., Мавродиева-Ключукова, Д. (2020). *Религия - Християнство - Православие*. Учебник за трети клас. София: Българска православна църква - Българска патриаршия, ISBN: 978-619-91522-5-5. [Legkostup, M., Kyuchukova, M., Mavrodieva-Kyuchukova, D. (2020). *Religia -*

- Hristiyanstvo - Pravoslavie. Uchebnik za tretii klas. Sofia: Balgarska pravoslavna tsarkva - Balgarska patriarshia, ISBN: 978-619-91522-5-5]
- Министерство на образованието и науката. Учебни програми по учебния предмет религия. [видян 1 ноември 2023]. Достъпен от: <https://web.mon.bg/bg/98>. [Ministerstvo na obrazovaniето i naukata. Uchebni programi po uchebniа predmet Religia. [vidyan 1 Noemvri 2023]. Dostapen ot: <https://web.mon.bg/bg/98>]
- Мудрик, А. В. (2009). *Введение в социалную педагогику*. Москва: Московский психолого-социальный институт, ISBN 978-5-9770-0421-3. [Mudrik, A. V. (2009). *Vvedenie v sotsialnuу pedagogiku*. Moskva: Moskovskii psihologo-sozialnii institut]
- Назърска, Ж., С. Шанкалова (съст.) (2021). *Методика на обучението по религия. Учебно-практическо ръководство*. София: За буквите - О писменехъ. [Nazarska, Zh., S. Shapkalova (sast.) (2021). *Metodika na obuchenieto po religia. Uchebno-prakticheskо rakovodstvo*. Sofia: Za bukвите - O pismenehy]
- Нушев, К. (2020). *Религиозното образование и българското училище - традиции, проблеми и перспективи в национален и европейски контекст*. - В: Религия и образование. История, традиции и съвременни тенденции. Пловдив: ПУ "Паисий Хилендарски", с. 34-34. [Nushev, K. (2020). *Religioznoto obrazovanie i balgarskoto uchilishte - traditsii, problemi i perspektivi v natsionalen i evropeyski kontekst*. - V: *Religia i obrazovanie. Istoria, traditsii i savremenni tendentsii*. Plovdiv: PU "Paisiy Hilendarski", s. 34-34]
- Плех, М., Туняк, М., Незировач, М. (2020). *Религия - ислям*. Учебник за трети клас. София: Мюсюлманско изповедание, ISBN:978-619-7406-27-6. [Pleh, M., Tynyak, M., Nezirovach, M. (2020). *Religia - islyam. Uchebnik za tretii klan*. Sofia: Myusyulmansko izповедание, ISBN:978-619-7406-27-6]
- Попмаринов, Д. (2016). *Между вярата и разума*. Първи въпроси. София: Омофор. [Popmarinov, D. (2016). *Mezhdu vyarata i razuma*. Sofia: Omofor]
- Рахматуллина, З., Бигнова, М. (2013). Социальные функции религиозного образования в современном российском обществе. *Вестник ВЭГУ*, № 4 (66), с. 60-66. [Rahmatullina, Z., Bignova, M. (2013). *Sotsialnyе funktsii religioznogo obrazovania v sovremenном rossiyskom obshtestve*. *Vestnik VEGU*, № 4 (66), s. 60-66]
- Сапунджиева, К. (2011). *Политики на духовността: за религията, ценностите и възпитанието*. // Публични политики.bg, бр. 1, с. 25-34. [Sapundzhieva, K. (2011). *Politiki na duhovnostta: za religiyata, tsennostite i vazpitanieto*. // *Publichni politiki.bg*, br. 1, Mart 2011, s. 25-34]
- Afdal, G. (2011). *Researching religious education as social practice*, (Vol. 20). Waxmann Verlag, ISBN: 978-3-8309-2474-6.
- Löffler, W. (2023). *Secular Reasons for Confessional Religious Education in Public Schools*. *Daedalus* 2020; 149 (3): 119-134. [viewed 1 November 2023]. Available from: doi: https://doi.org/10.1162/daed_a_01807.
- Munitlak, L., Stojanović, T. (2022). *Veronauka u školama - pitanje raskola države i crkve*, *Expres*, [viewed 1 November 2023]. Available from: <https://www.ekspres.net/u-fokusu/>.

- Newsweek Romania (2023). EXCLUSIV Religia, disciplina pentru care ar putea opta cei mai mulți elevi la BAC. 80% o studiază. [viewed 1 November 2023]. Available from: <https://newsweek-ro.translate.goog/educatie>.
- Spektrov, D. & Shtanko, V. (2022). Functions of religion as a social institution. Collection of Scientific Papers «ΛΟΓΟΣ» (July 8, 2022; Paris, France), 250–251. [viewed 1 November 2023]. Available from: <https://doi.org/10.36074/logos-08.07.2022.070>.
- Uriarte, L., Rodríguez, L. (2023). "Religion at School in Secular europe". *Religions*, vol. 14, no. 6: 700. [viewed 1 November 2023]. Available from: <https://doi.org/10.3390/rel14060700>.

За автора:

Мирела Ключукова, д-р, Югозападен университет „Неофит Рилски“, Факултет по педагогика, катедра „Социална педагогика“

Научни интереси: религиозно образование, философия на образованието, андрагогика, социална педагогика

E-mail: m.kuchukova@swu.bg

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1376-6358>

About the Author:

Mirela Kyuchukova, Ph.D, South-West University „Neofit Rilski“, Faculty of Pedagogy, Department of social pedagogy, Blagoevgrad, Bulgaria

Scientific interests: religious education, philosophy of education, andragogy, social pedagogy

E-mail: m.kuchukova@swu.bg

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1376-6358>